

Een ander sterk punt van het *MNHW+* blijkt de woordverklaring zelf te zijn: er worden veel, soms ook subtiele, verschillen in betekenis onderscheiden en ook vaste uitdrukkingen worden besproken. De betekenis 'fabel' ontbreekt bij *favele* in het *Lexicon!* (het *MNHW* gaat anderzijds te ver door de vormvarianten *fabele* en *favele* te behandelen als twee woorden met verschillende betekenisvelden; dat roept ook vragen op). Aan de pluspunten van het *MNHW+* valt nog toe te voegen dat samenstellingen en afleidingen ruimschoots aan bod komen.

De gehanteerde selectiecriteria frequentie, polysemie en noviteit, hebben naar mijn indruk niet tot een uitgebalanceerd woordenboek geleid. De frequentie is gebaseerd op de woordenschat van het *Corpus Gysseling*, dus valt het gehele nieuwe idioom van na 1300 buiten dit criterium! Het zou er de oorzaak van kunnen zijn dat bijvoorbeeld het niet-literaire Middelnederlands, de taal van de rederijkers en ontleningen aan het Frans slecht vertegenwoordigd lijken te zijn in het *Lexicon*.

Wie zouden gebaat kunnen zijn bij dit beknopte woordenboek Middelnederlands? In eerste instantie denk ik aan de minder geoefende en bemiddelde lezer van het Middelnederlands: studenten en belangstellenden. Voor beginners is het *Lexicon* echter niet erg gebruiksvriendelijk. Overigens lezen deze groepen bij mijn weten tegenwoordig vrijwel uitsluitend teksten die zijn voorzien van een parallelvertaling of een ruime woordverklaring (Middelnederlands vertalen wordt nauwelijks meer onderwezen). Gevorderde studenten en onverschrokken archiefbezoekers stuiten vermoedelijk wel op onverklaard Middelnederlands, maar zijn, evenmin als professioneel belangstellenden, gediend bij een zo sterk uitgedunde woordenschat. Ik vrees daarom dat de keuze

voor een lichtgewicht *Lexicon* van zes ons in combinatie met de gehanteerde uitgangspunten heeft geleid tot een overbodig woordenboek. De bewerkers van de tweede druk hebben gelijksoortige kritiek op de eerste uitgave in de wind geslagen (van W.P. Gerritsen in *Ntg* 78 (1985) 447-450 en Maaïke Hogenhout-Mulder in de *Spektator* 15 (1985-1986) 285-288).

Erwin Mantingh

– *DIE HISTORIE VAN CONCINC KAREL ENDE VAN ELEGAST gevolgd door BEATRIJS. Karel ende Elegast*. Geschreven omstreeks 1200, door een onbekend dichter. Verteld door Jo Van Eetvelde. Wetenschappelijke begeleiding A.M. Duinhoven. 's-Gravenhage Koninklijke Bibliotheek 169 G 63. *Beatrijs*. Geschreven in de 2de helft van de 13de eeuw door een onbekend dichter. Verteld door Jo Van Eetvelde. Wetenschappelijke begeleiding J.D. Janssens. 's-Gravenhage Koninklijke Bibliotheek 76 E 5. 2 CD's: Poketino 967001-2 (70'04") en 967002-2 (73'08") 1996.

– *Beatrijs. Marialegende uit de 13de eeuw*. Stem Tine Ruyschaert, hertaling Willem Wilmink, zang Chris Nieuwenhuysen, regie Herman Verschelden. René Gailly CD 87903 (51'54"), 1997.

Jo Van Eetvelde en Tine Ruyschaert hebben ieder de afgelopen decennia een aanzienlijke staat van dienst opgebouwd als vertolkers van literaire teksten. Op hun repertoire staat ook middeleeuws materiaal: beide Vlamingen brachten eerder bijvoorbeeld *Van den vos Reynaerde* ten gehore. Enige tijd geleden verschenen geluidsopnamen van nieuwe uitvoeringen: Van Eetvelde vertolkt *Karel ende Elegast* en de *Beatrijs* in het Middelnederlands (de laatste tekst werd al eerder afzonderlijk op mc uitge-

bracht), Ruyschaert brengt het Maria-mirakel in de hertaling van Willem Wilmink.

De aanpak van beiden verschilt hemelsbreed. Van Eetvelde werkt met de Middelnederlandse tekst zoals die is overgeleverd in handschrift of druk en laat zich voor de uitvoering adviseren door literair-historische deskundigen. Ruyschaert gaat uit van hertalingen. Zo gaf Van Eetvelde de Middelnederlandse *Reinaert* uit het Comburgse handschrift (ca. 1400) ten beste, Ruyschaert de bewerking in verzen van Ernst van Altena (1979). Een ander wezenlijk verschil is dat eerstgenoemde het verhaal in een studio voorleest en opneemt, wat resulteert in een mc of cd, terwijl laatstgenoemde de tekst uit het hooft voordraagt ten overstaan van een publiek; de geluidsopname is een bijproduct.

Nu de *Beatrijs* door beiden is opgenomen, doet zich de kans voor om de opnamen naast elkaar te beluisteren. Daarbij heb ik twee gebruiksmogelijkheden overwogen: als luistertekst op school en de uitvoeringen als voorwerp van wetenschappelijk onderzoek. De roep om bruikbaar materiaal voor het onderwijs in Middelnederlandse letterkunde is luid en het ligt dan ook voor de hand om de lezing van de tekst te combineren met het beluisteren van een toegankelijke geluidsopname – mij heugt de multimediale toediening van de *Gijsbrecht* (tekst en geluidsband) op mijn school en naar verluidt bestaat deze praktijk nog steeds. Maar ook vanuit wetenschappelijk oogpunt is de vraag naar de waarde van opnamen als deze legitiem. In de inleiding tot de uitgave met Wilmink's vertaling heeft editeur Theo Meder immers een pleidooi gehouden voor de *Beatrijs* als spreekwoord: 'het gedicht was bedoeld als voordrachtstekst; de dichter was tevens de eerste voordrager; en deze dichter zal een professioneel spreker geweest zijn, die de

Beatrijs op zijn repertoire had.' (*Beatrijs. Een middeleeuws Maria-mirakel*. Amsterdam, 1995, p. 27). Van Eetvelde heeft op dit punt stellig wetenschappelijke pretenties, getuige zijn opmerking over de opname van *Karel ende Elegast* in het boekje bij de cd: 'Het is een poging om het te doen, zoals de tekst eeuwen geleden werd voorgelezen aan een gehoor, dat meestal bestond uit mensen die niet konden lezen of schrijven. Ik heb er meerdere jaren over gedaan om de tekst te zuiveren, talloze malen op te nemen als repetitie, tot een definitieve en gerijpte vertolking kon gemonteerd worden.'

Een vergelijking tussen beide opnamen levert een paradoxale uitkomst op: hoewel Van Eetvelde ogenschijnlijk wetenschappelijk het meest verantwoord te werk gaat, maakt de uitvoering van Ruyschaert een veel authentiekere indruk, ondanks – of juist: dankzij – het feit dat zij zich een aantal vrijheden ten opzichte van de Middelnederlandse tekst veroorlooft. Naast het gebruik van een hertaling en een vrouw in de rol van verteller-sprookspreker, zijn er kleine ingrepen die verfrissend werken: een zingende vrouwenstem (*wat* zij zingt wordt nergens vermeld, maar het klinkt als een kerkgezag) leidt de luisteraar binnen in de juiste atmosfeer; op de achtergrond en aan het slot komt de zangstem terug. Een enkele overgang naar een korte passage in het Middelnederlands (bijvoorbeeld in de proloog) benadrukt dat het om een middeleeuwse tekst gaat; geslaagd is ook de keuze om de directe rede af en toe (bijv. in een gebed tot Maria) in de oorspronkelijke taal te laten zeggen. Deze taalwisselingen belemmeren het begrip niet, omdat de oorspronkelijke passages welhaast ongemerkt overvloeien in, en waar nodig doubleren met, de hertaling van Wilmink.

Maar het grootste verschil tussen

beide vertolkingen zit hem wat mij betreft in de intonatie: Van Eetvelde heeft een slepende, saaie voordracht. Zijn stem zakt niet aan het einde van zinnen; hij laat onnodige pauzes binnen zinnen vallen op het einde van versregels; ondanks stemwisselingen leest hij te nadrukkelijk vóór. Ruyschaert, daarentegen, vertelt en maakt veel meer de indruk de tekst in grote lijnen te vertolken en te beheersen. Haar expressievere voordracht zou wel eens het gevolg kunnen zijn van een sterkere inleving in de Maria-legende, een vereiste om de tekst uit het hoofd op een overtuigende wijze aan een gehoor te kunnen presenteren. Een sterk punt van Van Eetveldes opname is overigens wel zijn uitspraak van het Middelnederlands: zo is bijvoorbeeld de natuurlijke wijze waarop hij overgangsklanken tussen de *oo* en *oe* produceert in *groet*, en tussen *ee-ei* in *waerheide* voor een Noord-Nederlander een *caropener*.

Voldoen deze opnamen voor gebruik op de middelbare school? Ik bewaar zelf geen goede herinneringen aan de plechtstatige en saaie opnames van historische literatuur die werden gebruikt om de lessen Nederlands te verlevendigen. En eerlijk gezegd vrees ik dat, ondanks alle goede bedoelingen, deze opnames evenmin een publiek van middelbare scholieren zullen boeien. Zelfs de fraaie, ingetogen *Beatrijs*-performance waarmee Tine Ruyschaert theaters in den lande afgang, loopt een groot risico niet aan te slaan bij een middelbare-schoolpubliek...

Hebben deze uitvoeringen wetenschappelijke waarde? Een imitatiepoging als die van Van Eetvelde maakt het de literatuurhistoricus mogelijk zijn papieren indrukken en theorieën te toetsen aan een *live*-uitvoering. Die confrontatie van de theorie met de praktijk kan de wetenschappelijke blik scherpen en verrijken; in andere historische disci-

plines, zoals de archeologie en muziekwetenschap, heeft men hier meer ervaring mee. Natuurlijk is deze waarde betrekkelijk. Dat wetenschappers er zich ook niet al teveel aan gelegen laten liggen, wordt duidelijk als we het smalle spoortje volgen dat de *Reinaert*-uitvoeringen van Van Eetvelde en Ruyschaert in de vakliteratuur hebben getrokken (afgezien van de fraaie facsimilé-uitgaven waartoe de opnamen van Van Eetvelde de aanzet hebben gegeven). Het aspect waarnaar de aandacht uitging was de voordrachtsnelheid.

Zoals er grote verschillen bestaan in tempi bij de uitvoering van oude muziek, verschilt de duur van de *Beatrijs* al naar de gelang de performer: Van Eetvelde heeft 56:44 minuten nodig voor de ruim 1000 versregels, terwijl Ruyschaert er minder dan 50 minuten over doet, zonder een ogenblik een gehaaste indruk te maken (de opname duurt 51:54 minuten, maar bevat, als gezegd, een muzikale omljsting en enkele tekstuele doublures). Bij de *Reinaert* was dit verschil nog veel groter.

Hoewel er aan Ruyschaerts *Reinaert*-uitvoering indertijd geen blijvende vorm is gegeven, is deze niet onopgemerkt gebleven in de vakliteratuur dankzij een op de valreep ingelaste voetnoot. De noot staat in *Reinaert primair* (Utrecht, 1983), een boekje met de uitgewerkte tekst van een lezing die F.P. van Oostrom in april 1982 had gehouden voor het 37ste Filologencongres. Van Oostrom betoogt erin dat de *Reinaert* geschreven is voor een adellijk publiek. In het voorbijgaan wijst hij andere publiekshypothesen beslist van de hand, waaronder de aanname van Hellinga dat de *Reinaert* op het marktplein voor het gewone volk zou zijn uitgevoerd. Een van Van Oostroms bezwaren hiertegen is de omvang van de tekst: 'Maar is de voordracht van een roman van een dikke drieduizend verzen in een marktsituatie

wel zo voorstelbaar?' De vraag is retorisch, het beoogde antwoord negatief. Maar dan komt de voetnoot: 'Anders dan ik altijd aannam, sluit de omvang van de *Reinaert* voordracht in één sessie niet uit. In mei 1982 [dat is dus een maand na de lezing; E.M.] werd de tekst (in Van Altena's licht bekortende hertaling) door Tine Ruyschaert in Brussel voorgedragen: de voordracht duurde slechts 1 1/2 uur, onderbroken door een pauze ter hoogte van vs. 1750. Toch blijft de voordracht van deze subtiele Middelnederlandse tekst op een rumoerige markt – door Hellinga c.s. vanzelfsprekend geacht – voor mij hoogst problematisch' (p. 12-13 noot 8).

Via dit terzijde over de vraag 'hoe snel droegen middeleeuwse voordragers voor?', duikt Ruyschaerts *Reinaert*-uitvoering in 1990 nogmaals op in een wetenschappelijke publicatie, opnieuw in een voetnoot. In haar proefschrift *Aymijns kinderen hoog te paard. Een studie over Renout van Montalbaen en de Franse Renaut-traditie* (Hilversum, 1990) betoogt Irene Spijker dat het Oudfranse chanson de geste *Renaut de Montauban* in parten langs mondelinge weg de Middelnederlandse taalgrens heeft gepasseerd. Ruyschaerts voordracht wordt vergeleken met de opname van hetzelfde dierdicht door Jo Van Eetvelde. Punt van vergelijking is de duur van beide uitvoeringen. Het verschil is immers verbluffend: anderhalf uur tegenover drieënhalf uur, een verschil dat maar voor een heel klein deel kan worden toegeschreven aan de licht bekortende hertaling van Van Altena. Terecht stelt Spijker: 'Het tempo waarin een middeleeuwse jongleur reciteerde of zong, zal afhankelijk zijn geweest van persoon en "arbeidsomstandigheden"' (p. 228, noot 121). Vervolgens neemt ze wel een vaste bovengrens aan voor een aantal verzen per voordrachtsessie op grond waarvan ze in de lijn van de roma-

nist Rychner uitspraken doet over de verhaalstructuur.

Overigens zou men zich ook op basis van dit verschil kunnen afvragen of voorlezen langzamer gaat dan voordragen (of spraken 'Middelnederlanders' – met Van Eetvelde – langzamer...?). En daar valt nu nog de complicerende observatie aan toe te voegen dat Ruyschaert zelf zeer uiteenlopende voordrachtstempoi hanteert, grofweg variërend van 2000 versregels per uur (*Reinaert*) tegenover 1000 per uur (*Beatrijs*). Een overijverige onderzoeker zou de hypothese kunnen lanceren dat er een verband bestaat tussen voordrachtsnelheid en genre, maar die vindt Van Eetvelde op zijn weg die immers een vast tempo heeft van pakweg 1000 verzen per uur, ongeacht de aard van de tekst...

Het zal duidelijk zijn dat ik ondanks alle goede bedoelingen van de uitvoerenden mijn bedenkingen heb bij de bruikbaarheid van deze geluidsopnames op school en in de wetenschap. Het is voor de vertolkers te hopen dat ik er helemaal naast zit.

Erwin Mantingh